

Michael Pfann

K svobodě je dlouhé putování

Život Českobratrské církve
evangelické v letech 1968–1989

K svobodě je dlouhé putování

Život Českobratrské církve evangelické v letech 1968–1989

Michael Pfann

Recenzovali: Doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D.

Doc. Jaroslav Šebek, Ph.D., DSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Redakce Adéla Petruželková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2024

© Michael Pfann, 2024

Translation © Jonáš Plischke, 2024

ISBN 978-80-246-5445-4

ISBN 978-80-246-5462-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva k českému vydání	7
Poděkování	8
Úvod	11
Metodologie a prameny	20
1. Pražské jaro	34
Předdějiny	39
Svoboda, naděje, rozhovor	41
Sbory a veřejnost	42
Zahraniční kontakty	43
Domácí ekumena	48
Státní církevní tajemníci	50
Sbory, mládež	51
Politické probuzení, faráři a socialismus	55
2. Vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa	65
Negativní emoce, ztráta naděje	69
Mezinárodní vztahy	71
J. L. Hromádka	73
3. Doznívání pražského jara a postupné prosazování normalizace	78
Sborový život	88
Doznívání svobody v církvi a ve sborech, odpor proti nastupující normalizaci	90
Evangelické středisko Chotěboř	91
Začátek normalizace	92

4. Počátek normalizace	96
Proces s farářem Ctiradem Novákem	109
5. Strategie života církve v době komunismu	116
Politická a společenská aktivita	119
Odmítnutí politické aktivity církve	136
Krise solidarity	146
Stažení	167
6. Reflexe kontaktů s reprezentanty státních úřadů	183
Eva Pilátová	184
Zdeněk Soušek	192
7. Vnitřní život	205
Sbor a farář	208
Mezisborová a celocírkevní úroveň	226
Interpretace	242
8. Druhá polovina osmdesátých let a listopad 1989	264
Druhá polovina osmdesátých let	272
Listopad 1989	275
Namísto shrnutí pohled do polistopadové doby	283
Závěrem	287
Biografické portréty farářů	295
Seznam zkratk	325
Bibliografie	327
Jmenný rejstřík	338
Věcný rejstřík	342

Předmluva k českému vydání

Tuto knihu jsem původně sepsal jako svoji disertaci na Evangelické teologické fakultě v Praze a na Teologické fakultě v Lipsku. Pro německou fakultu a potažmo pro německy rozumějící čtenáře jsem ji sepsal v němčině. Do češtiny ji přeložil můj kamarád Jonáš Plischke, jemuž za jeho práci i trpělivost náleží patřičný dík. Jonášův překlad jsem obsahově i jazykově autorizoval a při tom poměrně výrazně upravil. Český text, který držíte v rukou, je tedy výsledkem práce nás obou. Za jeho výslednou podobu nesu ovšem odpovědnost já.

Ve Vrchlabí 14. 12. 2021

Poděkování

Rád bych poděkoval všem, s nimiž jsem v průběhu své badatelské činnosti a psaní této práce mohl o svém tématu a metodologii diskutovat, všem, kteří mi nejrůznějším způsobem pomáhali, a všem, kdo mně poskytovali inspiraci. Bylo jich dohromady tak mnoho, že vyjmenovat mohu jen některé. V první řadě děkuji své ženě Adéle, která se mnou celý tento dlouhý proces neúnavně prožívala, což obnášelo i to, že se beze mě často musela obejít. Obzvláště v posledních měsících sepsování pak starost o naši domácnost, o naši dceru a koneckonců i o mě samotného nesla výlučně na svých bedrech. Velký dík patří též Dr. Peteru Morée z pražské Evangelické teologické fakulty, který moji práci vedl. Dostál přitom čestně oběma částem onoho německého označení „Doktor-vater“. Dík platí i druhému vedoucímu, prof. Dr. Klausu Fitschenovi z lipské teologické fakulty. Oba mě velkoryse podporovali slovem i skutkem.

Za mnohé děkuji i svým rodičům. Svému otci Miroslavovi za nekončící diskuse o církvi a její historii, matce Haně zvláště za její pomoc s němčinou. Za to, že tato práce vůbec mohla vzniknout, však vděčím především vikářce a farářům, kteří se mnou coby pamětníci byli ochotni vést rozhovor. Přátelsky mě při těchto příležitostech přijímali u sebe doma a sdíleli se mnou své vzpomínky a dojmy. Za to jim patří můj vděk. Udělal jsem vše, co bylo v mých silách, abych se důvěře, kterou mi věnovali, nezpronevěřil, a abych s jejich svědectvím zacházel pravdivě a v souladu se svým nejlepším svědomím. Jmenuji je v pořadí, v němž jsem s nimi rozhovory vedl: Alfréd Kocáb, Jiří Doležal, Milan Balabán, Josef Veselý, Ctirad Novák, Jan Čapek, Zdeněk Soušek, Jan Keller, Petr Pokorný a Eva Pilátová. Co se týče zvolené metody, rozhodující roli sehrály konzultace se socioložkou Petrou Klvačovou, Ph.D., které tímto

děkuji.¹ Děkuji všem archivářům, farářům a členům sborů, kteří mi otevřeli své archivy. Zvláštní dík zde patří archiváře ústředního archivu Českobratrské církve evangelické (ČCE), paní Vendule Zejfartové. Její rady a pomoc mi, vzhledem k jejím rozsáhlým odborným znalostem, velmi pomohly. Děkuji Evě Žváčkové a Lence Dobšové z personálního a mzdového oddělení Ústřední církevní kanceláře ČCE za poskytnutí přístupu ke zde uloženým dokumentům. Děkuji také všem, kteří rozhovory s pamětníky přepisovali, v první řadě svému bratru Martinu Pfanovi a příteli Ivanu Ivanovičovi Kačurovi.

Tato práce byla původně jako disertace sepsána německy. I v českém překladu bych rád poděkoval těm, kteří mi pomohli s korekturou německého rukopisu. Dík patří především paní Dr. Agnes Goldhahn, neboť redakci většiny textu provedla právě ona. Nebyla jen korektorkou; její obsahové poznámky kvalitu práce významně pozvedly. Děkuji i všem dalším, kdo se korektur chopili, když se zbývajícím časem před odevzdáním disertace krátil: byli to Gerhard Frey-Reininghaus, Dr. Cornelia von Ruthendorf-Przewoski, Dr. Philipp Köker, Anna-Franziska Meyer, Johanna Scheithauer a Marek Bohuš. Děkuji germanistce Kateřině Šedo, která přeložila do němčiny ty kapitoly, které jsem napsal česky. Zvláště děkuji Johannu Meyerovi z lipské teologické fakulty, který práci jazykově sjednotil a finálně zkorigoval pro německé vydání knihy. I jemu vděčím za mnohé obsahové konzultace. Jak již bylo řečeno, náročné práce překladu knihy do češtiny se ujal kolega Jonáš Plischke. Obdivuji jeho odvahu pustit se do nevděčného podniku překládat do autorova mateřského jazyka. Jonášovi proto děkuji dvakrát, jednou za překlad a jednou za trpělivost, kterou se mnou během mé autorizace jeho překladu měl.

Můj dík patří i paní Věře Fritzové ze zahraničního oddělení ETF UK, která se ujala komplikované administrativy dvojího vedení mé disertační práce a podpořila všechny mé zahraniční pobyty. Děkuji Jaroslavu Pecharovi, svému mentorovi ve vikariátu (roční farářské praxi), za to, že měl pro moji práci pochopení a měl se mnou trpělivost, když jsem kvůli ní byl duševně – a někdy i fyzicky – nepřítomen. Důležitou roli sehrála spolupráce a rozhovory s mými kolegy, kteří mě alespoň po část mé cesty doprovázeli. Jmenuji alespoň tyto čtyři: Šimona Trusinu, Petra Pabiana, Jakuba Orta a Corneliu von Ruthendorf-Przewoski. Nebýt mého

---

1 Zde je poctivě poznamenat, že jsem se proti doporučení Petry Klvačové rozhodl vedené rozhovory neanonymizovat.

psychoterapeuta Adama Borziče, stres posledních měsíců před odevzdáním disertace by byl jen sotva k unesení. Básník Borzič mě inspiroval i k závěrečné větě této knihy. Děkuji Dr. Andrew Chandlerovi za přijetí a konzultace v Londýně a Chichesteru.

Korektury, přepisy rozhovorů s pamětníky, výpravy po archivech, zahraniční studijní pobyty ve Velké Británii a v Lipsku a tak dále, to vše jsem mohl uskutečnit jen díky podpoře těchto institucí, jimž náleží můj velký dík: Nadační Fond Věry Třebické Řivnáčové, Gustav-Adolf-Werk e. V., Verein Evangelische Diaspora e. V., Stichting Kerkelijke Gemeenteopbouw Oost-Europa, Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ a Karlova univerzita v Praze.

Úvod

*A life is no more than a biological phenomenon
as long as it has not been interpreted.*²

„K svobodě je dlouhé putování...“ zpívávala v časech normalizace evangelická mládež. Zkusme si na začátek čtení této knihy představit společenství evangelických mládežníků, kteří společně zpívají. Tento obraz je totiž pro tehdejší život církve v mnoha ohledech charakteristický.

Během období komunistické vlády, obzvláště v jeho druhé polovině v prostředí Českobratrské církve evangelické vzniklo veliké množství nových písní. Píseň K svobodě je dlouhé putování (Posila na cestu) byla složena na přelomu sedmdesátých a osmdesátých mezi evangelickými mládežníky. Melodie pochází z muzikálu Jesus Christ Superstar (The Last Supper), česká slova od evangelického faráře Miroslava Heryána a tehdy aktivního mládežníka Jaromíra Plíška. Píseň začíná exodem Izraelců z Egypta, pokračuje přes jejich putování pouští až k poslední večeři a končí vzkříšením.

Zpívající společenství z předestíraného obrazu není početné a nese se v důvěrné, téměř rodinné – jeden by snad mohl říci až exkluzivní – atmosféře. Už samotné setkání má za předpoklad přemožení vícera omezení různého druhu a tvrdosti. A přece zpívají o svobodě.

---

2 Paul Ricoeur: Life in Quest of Narrative, in: *On Paul Ricoeur Narrative and Interpretation*, ed. David Wood, London: Routledge 1991, s. 20–33, s. 27.

V době, kdy svoboda byla značně omezena, byl zpěv písní způsobem, jak vyjádřit svoji víru v Boha, na něhož je i diktatura krátká. Společným zpěvem zpěváci vyjadřovali svoji naději ve svobodu. Věřili, že ji tísnivým poměrům navzdory lidem dává Bůh.

Svoboda a nesvoboda. Obě jsou ve vykresleném obrazu cítit. Touto prací se vydávám po stopě svobody, potažmo nesvobody Českobratrské církve evangelické v období mezi tzv. pražským jarem roku 1968 a listopadem 1989. Ponechme si v paměti obraz zpívajícího společenství, bude nám nápomocným průvodcem při četbě této knihy.

V roce 1968 Českobratrská církev evangelická slavila své padesáté výročí. V témž roce uspořádala také Komunistická strana Československa (KSČ) okázalé veřejné oslavy při příležitosti dvaceti let od svého nástupu k moci. První polovina roku 1968 je v kolektivní paměti československé společnosti uložena pod pojmem pražské jaro. Paralelně s turbulentními událostmi v západní Evropě a v USA zde probíhal demokratizační proces, který byl v srpnu téhož roku ukončen vpádem vojsk Varšavské smlouvy. Následné období tzv. normalizace pak zapříčinilo, že společenské a politické poměry v zemi postupně zcela ztuhly. Společnost byla znovu vystavena zesílenému státnímu dohledu, který se zaměřil i na církev, a přetrval celá dvě následující desetiletí. V roce 1989 ČCE ani KSČ žádná výročí neslavila. Právě naopak, v lednu se konaly demonstrace na památku studenta Jana Palacha, který se o dvacet let dříve na protest proti nedemokratickému vývoji země upálil. Na podzim pak vyšli do ulic Prahy studenti. Připomínali si tak, že uplynulo padesát let od 17. listopadu 1939, kdy nacistická okupační správa uzavřela české vysoké školy. A právě tato studentská demonstrace se stala symbolickým koncem čtyřicet jedna let trvající komunistické diktatury v Československu.

Roky 1968 a 1989 představují v dějinách českých zemí 20. století z hlediska společenské a politické svobody dva milníky. Prvním je pražské jaro, během něhož se společnost nakrátko nadechla relativní svobody, a druhým listopad 1989, hojně označovaný též jako „sametová revoluce“³, který přinesl nový začátek demokracie. Mezi nimi se pak nachází

3 Termín „sametová revoluce“ považuji za problematický. Adjektivum „sametová“ nabízí určitou stylizaci. Pojem „revoluce“ neodpovídá charakteru událostí z pohledu historicko-politologického. Pro nedostatek výstižné terminologie a stále široce otevřený proces interpretace záměrně neužívám jednotné označení pro společensko-politické změny konce roku 1989. Nejčastěji se uchyluji ke spíše neutrálnímu časovému označení „listopad 1989“, a to při vědomí, že i ono samo je nepřesné, protože proces změn se neomezoval pouze na jeden měsíc. Více k problematice pojmosloví srov.: Jaroslav Pinkas (ed.): *Revoluce, nebo převrat? Cesta k listopadu 1989*

období, v němž byla svoboda značně omezena; pro celou československou společnost, a tím i pro ČCE. Cesta, kterou se po těchto dvacet jedna let společnost a církve ubíraly, má z hlediska míry svobody, která jim byla dopřána, podobu nesouměrné paraboly; na konci je výše, než byla na začátku, a nejhluběji padá okolo roku 1977. Onen čas omezené svobody však neznamenal, že by společnost či církve upadly do pasivity. Církve nadále žila, lidé se v ní scházeli a pracovali. Ano, i zde na ně nesvoboda doléhala, ale zároveň se právě zde v jistém ohledu cítili svobodni. Otázku, zda církve v té době byla či nebyla svobodná a jak tyto dvě polohy prožívala, si moje práce klade za cíl zodpovědět. Vedle archivních materiálů vycházím v první řadě ze svědectví devíti tehdejších farářů a jedné vikářky, s nimiž jsem na dané téma vedl rozhovory. Takto zkombinované prameny poskytují vhled do dějin ČCE z více perspektiv. Záměrem práce je překročit příliš schematické výkladové modely historie církve v letech 1968–1989 a pomocí pestré palety zvolených pramenů historický obraz probarvit.

Byla Českobratrská církev evangelická v letech 1968 až 1989 podle dnešního svědectví farářů, s nimiž jsem vedl rozhovory, a podle dalších archivních pramenů svobodná? Odpověď není nijak překvapivá, proto ji mohu prozradit rovnou: byla i nebyla.

Cílem mé práce však není, abych konstatoval: buď svobodná, nebo nesvobodná. Cílem je pochopit, jak byla svoboda a nesvoboda v církvi prožívána, v čem její svoboda spočívala a jak byla omezována. Důvod, proč na svoji badatelskou otázku odpovídám hned takto zkraje, je ten, že ta odpověď není nikterak přelomová. Její svoboda spočívala v tom, co dělá církve církvi: ve společenství a ve víře (nebo ve vnitřním duchovním životě – chceme-li kategorizovat otevřeněji). V tomto ohledu nechci v čtenáři vzbuzovat přehnaná očekávání. Těžiště práce leží jinde. Protože se svoboda realizovala ve společenství a ve víře, věnuje se tato práce jednak tomu, jak společenství církve žilo, dále tomu, odkud faráři, s nimiž jsem hovořil, svoji víru čerpali, a především jak se na základě své víry vyrovnávali s danou politickou, společenskou, církevní i osobní situací.

Výchozím bodem i těžištěm mého výkladu jsou rozhovory, které jsem vedl s devíti tehdejšími faráři a jednou tehdejší vikářkou. Výzkum

---

[online], ÚSTR 2012. Naopak se nevyhýbám pojmu „pražské jaro“ pro označení období první půle roku 1968. Až i tento termín nepostrádá jistou míru stylizace a nepřesnosti, je ve své popisnosti o něco neutrálnější.

prostřednictvím rozhovorů je kombinován s obsáhlým bádáním v církevních a státních archivech. Obraz, který z toho vychází, si nenárokují obecnou platnost pro celou církev a všechny její členy, nabízí však úhel pohledu vzešlý z užitých pramenů, a zvláště ze svědectví pamětníků. Z toho důvodu jsou v textu ti to faráři a vikářka často citováni.

Knihy postupně pro různé oblasti církevního života představuje, jaké podoby na sebe uvnitř církve svoboda a nesvoboda braly a odkud pramenily. Kde ji dotýční faráři a vikářka, a s nimi celá církev, hledali, jak o ni přicházeli, a jak se snad dokonce sami na omezování svobody podíleli. Především však práce zkoumá, jak svoji svobodu a nesvobodu prožívali.

Pojem *život* obsažený v názvu práce vyjadřuje úmysl uchopit a popsat dynamiku, procesy a vývoj církevního dění, tedy právě života církve. Daný pojem také značí záměr sestoupit touto prací z úrovně institucionálního vedení a nahlédnout tak dějiny ČCE z pohledu nižších stupňů její hierarchie. Pro takovýto způsob výzkumu se faráři zdají být vhodnou volbou; stojí totiž na pomezí mezi konkrétním sborem na straně jedné a vedením církve, státními úřady a dalšími reprezentanty oficiálních institucí na straně druhé. Farář je zároveň z podstaty své funkce s církevním životem a prací spjat jako málokdo jiný. Tyto okolnosti mě vedly k tomu, že jsem si za pamětníky vybral právě faráře. Zároveň však právě zde moje práce naráží na své limity, jež jsem jí vědomě stanovil, které by však bylo záhodno navazujícím výzkumem překonat. Chybějí v ní pamětníci z řad laiků, ač právě jejich svědectví by nám perspektivu sborů doplnila. Tato skutečnost budiž pozváním k dalšímu výzkumu, který by se právě na tuto perspektivu zaměřil.

Československá církev evangelická je největší nekatolická církev v Čechách. Na počátku zde zkoumaného období měla 274 000 členů, na jejím konci 186 000; dnes je to podle sčítání lidu z roku 2021 cca 32 000.⁴ V československé, resp. české společnosti tak tvoří pouze nepatrnou menšinu – tehdy se k ní hlásily zhruba dvě procenta obyvatel, dnes méně než jedno. Pojem církev, je-li v práci užít bez bližší konkretizace, se vztahuje právě na ČCE.

Práci jsem ohraničil roky 1968–1989, protože – kromě výše zmíněného významu obou těchto let – pamětníci byli v době mého výzkumu

4 Zdroj: Srov. Sčítání 2021, Náboženská víra, <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/nabozenska-vira>.

dosud naživu. Zpravidla jsem si z nich vybíral ty nejstarší, kteří ale byli ještě v takové duševní formě, že s nimi bylo možné rozhovory vést. Svůj výzkum začínám až v roce 1968, protože těch, kteří by byli schopni podat svědectví o farářské službě v době po roce 1948, bylo nepatrně.

Záměrem této práce není nabídnout srovnání s obdobným svědectvím z jiných církví či států. Je jím však to, aby poskytla první komplexní představení daného časového období, čímž se může pro takovou případnou budoucí komparativní studii stát cenným podkladem.

Pojmy, s nimiž pracuji, jsou těžko uchopitelné. Definuji je záměrně jako otevřené, aby svůj tvar a obsah získávaly postupně během analýzy na základě výpovědi zpovídaných farářů. Takto zvolený postup vychází z metody „zakotvené teorie“ (grounded theory), kterou užívám pro analýzu rozhovorů. Zakotvená teorie nechává význam stěžejních pojmů krystalizovat až v průběhu analýzy. I tak však význam vybraných klíčových slov, s nimiž v práci zacházím, hrubě vymezím již zde:

Mé vymezení pojmu *svoboda* má platnost pouze v rámci této práce. Nečiní si nárok na obecnější definici v teologickém, filosofickém, právním ani žádném jiném slova smyslu. Svoboda spočívá v možnosti jedince realizovat to, co pro svůj život považuje za podstatné. Svoboda spočívá v možnosti navazovat mezilidské vztahy a žít ve společenství. Svoboda spočívá v možnosti se podle svého uvážení a v mezích platných zákonů aktivně podílet na utváření společnosti, politiky či církve.

Ve své práci rozlišuji mezi svobodou *vnější* a *vnitřní*. Rozlišení je to poněkud účelové a nemělo by zastírat skutečnost, že se obě její podoby vzájemně ovlivňují a utvářejí. Vnější svobodou se rozumí institučně zaručená sociální, lidská a občanská práva, jakožto i práva členů církve, jak je stanovuje církevní zřízení. Svoboda vnitřní je svobodou svědomí, osobním prožitkem svobody, který ovšem není nutně podmíněn naplněním podmínek svobody vnější. Její prožívání je nanejvýš individuální a situační.

Víra je zde křesťanskou vírou v Boha. Ta je vždy osobního rázu a každý ji prožívá svým jedinečným způsobem. Osobní víra je ovšem souběžně utvářena mnoha aspekty, například rodinným a sociálním zázemím či světonázorem, k němuž patří politické přesvědčení, teologické ražení a mnohé další. Tak se víra neustále dotváří a proměňuje.

Pojem *společenství* se v mém pojetí nemusí beze zbytku překrývat s církví. Mluvím-li ve své práci o společenství, může být rozličně veliké a nacházet se jak uvnitř, tak na okraji a někdy i zcela vně církve. Charakterizováno je vzájemnými vztahy těch, kteří se na něm podílejí.

Dějiny ČCE za komunismu jsou v církvi i více než 30 let po pádu komunismu stále tématem žhavých diskusí. Jsou tématem, jež má podnes

nezřídka explozivní potenciál. To se odráží v celé řadě tematických příspěvků. Jsou jimi články v církevních periodikách, vzpomínky pamětníků v psané podobě i coby rozhovory, diplomové práce, ale také studie, které vznikly na církevní objednávku, a k tomu též nepatrný počet monografií. Obecně však platí, že se dějinami ČCE zabývají především sami její členové.

K vydání je připravena přehledová monografie referující o celé dosavadní historii ČCE od jejího založení v roce 1918 až po velké jubileum o sto let později.⁵ Sestavil ji kolektiv autorů, mezi nimiž jsou jak ti, kteří z ČCE pocházejí (autor této práce, tedy já, a můj školitel Peter Morée), tak ti, kteří členy nejsou (Petr Pabian, Ester Pučálková). Obsáhlou monografií o ČCE z perspektivy vývoje jejího právního řádu klenoucí se od 19. století téměř do současnosti zpracoval církevní právník Adam Cukás.⁶ Petr Dinuš zkoumal dějiny ČCE z pohledu Státní bezpečnosti (StB).⁷ Tím, že Dinuš vychází téměř výlučně z materiálů StB, podává jeho práce o ČCE značně deformovaný obraz. Máme-li však danou výchozí perspektivu na paměti, je práce v mnohém poučná.⁸ ČCE za komunismu se zabývá biografie o teologovi Josefu Luklu Hromádkovi, jejímiž autory jsou Peter Morée a Jiří Piškula. Osobu tohoto pražského teologa publikace zasazuje do obsáhlého kontextu historie československých protestantských církví s přednostním zřetelem k ČCE v letech 1945–1969.⁹ ČCE v prvních sedmdesáti letech 20. století představuje též obsáhlá a důkladným výzkumem podložená, bohužel však nepublikovaná disertace Ondřeje Matějky, která církev vykresluje jakožto menšinu v československé společnosti. Nabízí také srovnání s vybranými církvemi v zahraničí.¹⁰ Studii o působení „Nové orientace“, vlivného hnutí farářů a laiků ČCE v šedesátých letech 20. století, zpracoval Miroslav Pfann, můj otec.¹¹ Evangelická církev se dle národnostního klíče rozštěpila až se

5 Srov. Peter Morée – Petr Pabian – Michael Pfann – Ester Pučálková: *Století evangelických snů na okraji české společnosti. Českobratrská církev evangelická 1918–2018*, v tisku.

6 Srov. Adam Cukás: *Právní řád Českobratrské církve evangelické v historických souvislostech*, Jihlava: Mlýn 2022. Kniha vyšla po dokončení rukopisu této práce, proto v ní není dále zohledněna.

7 Srov. Petr Dinuš: *Českobratrská církev evangelická v agenturním rozpracování StB*, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu SKPV, PČR 2004.

8 Srov. Jan Šimsa: *Nová orientace filtrem Státní bezpečnosti*, *Protestant. Nezávislý evangelický měsíčník* 15, č. 7 (2004), s. 4.

9 Srov. Peter Morée – Jiří Piškula: *„Nejpoprokovější církevní pracovník“*. *Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969*, Benešov: EMAN 2015.

10 Srov. Ondřej Matějka: *Religious Construction of the 20th Century in a “Non-Believing” Country. The Protestant Milieu in Czech Society 1900s–1960*, disertace, Université de Genève 2012.

11 Srov. Miroslav Pfann: *„Nová orientace“ v Českobratrské církvi evangelické v letech 1959–1968*, Středokluky: Z. Susa 1998. Srov. Miroslav Pfann: *Kým je pro mne Kristus? Ježíš v diskusi*

založením Československé republiky v roce 1918. Z toho důvodu je třeba k monografiím o dějinách ČCE řadit též práce Marie Heinke-Probstové o Německé evangelické církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien) v letech 1919–1949.¹² Mladšími moderními dějinami, konkrétně dějinami ČCE v procesu společensko-politické transformace osmdesátých a devadesátých let, se zabývá práce Petera Morée, Petra Pabiana a Šimona Trusiny, jež je též připravena k publikaci. Z daného výčtu je patrné, že doposud schází monografické představení dějin ČCE v letech 1968–1989. Právě to má být příspěvkem této knihy.

Kratších příspěvků a studií o ČCE v časech komunismu stále přibývá. Evangelickým, resp. protestantským církvím v Československu za komunismu se ve svých článcích věnuje Katharina Kunterová¹³ a totéž téma pro podstatnou část dvacátého století zohledňuje Klaus Fitschen.¹⁴ Co se však týče období mezi rokem 1968 a 1989, jsou k dispozici téměř výlučně pouze tematické studie a články. Výjimku představuje příspěvek Petera Morée zabývající se první polovinou daného období.¹⁵ Otázkám církevní politiky se věnuje politolog a historik Šimon Trusina. Činí tak jednak z perspektivy státních orgánů, které nad ČCE vykonávaly dohled, konkrétně Sekretariátu pro věci církevní (SPVC)¹⁶ a tajných služeb StB¹⁷, jednak z perspektivy církevního vedení, skrze synody ČCE.¹⁸ SPVC a jeho vliv na ČCE a římskokatolickou církev je také tématem diplomové práce

---

o „novou orientaci“, in: *Ježíš Kristus. Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 13.–17. ledna 2003*, Benešov: EMAN 2004, č. 61–76.

- 12 Srov. Maria Heinke-Probst: *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1918–1938 (–1946)*, Leipzig: Edition Kirchhof & Franke 2012.
- 13 Srov. Katharina Kunter: Die evangelischen Kirchen, in: *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, ed. Martin Schulze Wessel – Martin Zückert, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag 2009, s. 727–740.
- 14 Srov. Klaus Fitschen: *Protestantische Minderheitenkirchen in Europa im 19. und 20. Jahrhundert*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2008, s. 132–141.
- 15 Srov. Peter Morée: Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla, in: *Cesta církve*, I, ed. Pavel Hlaváč, Praha: Českobratrská církev evangelická 2009, s. 29–49.
- 16 Srov. Šimon Trusina: Sekretariát pro věci církevní a jeho místo v církevní politice ČSR v letech 1969–1989, in: *Církev za totality – lidé a místa. Sborník k životnímu jubileu opata Heřmana Josefa Týla*, ed. Markéta Doležalová, Praha: ÚSTR 2016, s. 229–234.
- 17 Srov. Šimon Trusina: Příslušník kontrarozvědky do vedení Sekretariátu pro věci církevní, in: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, Praha: Archiv bezpečnostních složek 2015, s. 197–212.
- 18 Srov. Šimon Trusina: Die Synoden der Evangelischen Kirche der Böhmisches Brüder in den Jahren 1969–1989, in: *Der Weg der Kirche*, X, ed. Pavel Hlaváč – Pavel Keřkovský, Praha: Českobratrská církev evangelická 2018, s. 125–142.

Aleny Vantové.¹⁹ Církevní politikou státu se obsáhleji zabývá katolický církevní historik Jaroslav Cuhra.²⁰

Již v roce 1990 byla synodem ČCE založena komise pro studium církevních dějin od roku 1948, resp. 1945. Mezi jejími členy, příslušníky různých proudů s až protichůdnými náhledy na věc, však panovalo určité napětí. Komise přinesla jen výsledky omezeného rozsahu a byla v roce 1997 rozpuštěna. Nová komise byla ustavena po otevření Archivu bezpečnostních složek v roce 2006. Ta vydala deset českých a jeden německojazyčný svazek obsahující studie, články i dobové dokumenty k dějinám ČCE v letech 1945–1989.²¹

Vedle příspěvků v dalších církevních periodících a těch pronesených na rozličných konferencích, které zohledňují vnitrocírkevní diskusi o její minulosti, je třeba zmínit následující dva sborníky: Sborník studií a esejů o evangelické identitě, nazývajících se příhodně *Žpytování*²², který se mj. dotýká problému vyrovnání s dějinami, a sborník příspěvků z farářského kurzu pořádaného v roce 2009. Tuto akci každoročně pořádá Spolek evangelických kazatelů. V daném roce byl jeho tématem život ČCE za komunismu (název sborníku je shodný s názvem této práce).²³ Příspěvek, který na farářském kurzu tehdy pronesl Ondřej Matějka, mně osobně poskytl zcela nový náhled na danou problematiku. Spolu s bouřlivou diskusí, která se následně v plénu strhla, ho lze s mírnou nadsázkou označit za jeden z iniciačních momentů pro mé bádání v oblasti soudobých dějin. Matějka totiž dějiny ČCE pojednal z nové perspektivy, která nebyla poznamenána do té doby zažitým narativem o kolaborantech, obětech a hrdinech. Ihned poté, co svůj příspěvek pronesl, se na něj snesl hlasitý a emotivní útok některých pamětníků, což je obligátní zkušenost, která patří k průpravě soudobých historiků ČCE (a nejen jí).

Historií ČCE se ve vztahu k evangelickým církvím v NDR ve svých pracích zabývají německé církevní historičky Katharina Kunterová²⁴

19 Srov. Alena Vantová: *Fungování Sekretariátu pro věci církevní 1967–1989*, diplomová práce, ETF UK, Praha 2013.

20 Srov. Jaroslav Cuhra: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999.

21 Srov. *Cesta církve*, I–IX, Praha: Českobratrská církev evangelická 2009–2019. V letech 2013–2017 jsem byl členem komise, která publikační řadu sestavovala, a sám jsem do ní přispíval.

22 Ondřej Macek (ed.): *Žpytování*, Středokluky: Zdeněk Susa 2007.

23 Ondřej Ruml (ed.): *K svobodě je dlouhá putování. Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele a kazatelky ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 26.–30. ledna 2009*, Benešov: EMAN 2010.

24 Katharina Kunter: Human Rights as a Theological and Political Controversy among East German and Czech Protestant, in: *Christianity and Modernity in Eastern Europe*, ed. Bruce R. Berglund – Brian Porter, New York: Central European University Press 2010, s. 217–243.

a Cornelia von Ruthendorf-Przewowski.²⁵ Katolická církev je ve zpracování svých dějin úměrně ke své velikosti produktivnější než ČCE. Vedle početných vědeckých prací, které k tématu vznikly, vydala již před dvanácti lety monografii ke svým dějinám za komunismu.²⁶ Vlastní výzkum provádějí také Církev československá husitská²⁷ a Církev adventistů sedmého dne.²⁸ Dosud ovšem chybí komparativní studie o církvích v Československu v době komunismu, nemluvě o srovnání v mezinárodním rozměru. Jakýmsi přehledem stávajících církví v různých historických epochách je německý *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*.²⁹ Stručnější přehled nabízí také kapitola Církve a náboženské společnosti v *Tematické příručce k československým dějinám 1948–1989*.³⁰ Mezi jednotlivými církvemi ovšem dochází ke sdílení výzkumných poznatků zvláště při tematických konferencích. A to jak v Čechách³¹, tak v zahraničí. Zde je nejproduktivnější německá Evangelische Arbeitsgemeinschaft für Kirchliche Zeitgeschichte.³² Na poli soudobých dějin se ovšem církvím v České republice dostává jen omezené pozornosti.

Počet prací, svědectví pamětníků, populárně-vědeckých publikací a článků věnujících se českým soudobým dějinám každým rokem exponenciálně narůstá; jde o téma aktuální a též politicky dobře využitelné. Porozumění období komunismu v rámci české populárněvědecké i odborné diskuse prošlo za posledních třicet let značným vývojem. Interpretace té doby osciluje mezi dvěma protikladnými stanovisky, která se zjednodušeně dají označit jako *totalitní paradigma* na straně jedné a *revizionismus* na straně druhé. Interpretujeme-li komunistickou minulost jako čas totality, stojí totalitní režim a společnost, kterou režim pronásleduje,

25 Cornelia von Ruthendorf-Przewowski: *Der Prager Frühling und die evangelischen Kirchen in der DDR*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2015.

26 Srov. Stanislav Balík – Jiří Hanuš: *Katolická církev v Československu 1945–1989*, Brno: CDK 2007.

27 Srov. Martin Jindra: *Strážci lidskosti*, Praha: Náboženská obec Československé církve husitské na Starém Městě 2007. Srov. též: Martin Jindra: *Z milosti trpět pro Krista*, Praha: Blahoslav 2011.

28 Srov. Jiří Piškula: *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha: Advent-Orion 2009.

29 Srov. Martin Schulze Wessel – Martin Zückert (ed.): *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag 2009.

30 Církev a náboženské společnosti, in: *Tematická příručka k československým dějinám 1948–1989*, ed. Jiří Kocian, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2019, s. 558–594.

31 Srov. M. Doležalová (ed.): *Církev za totality*.

32 Anja Roggenkamp-Kaufmann (ed.): *Die Politisierung des Protestantismus. Entwicklungen in der Bundesrepublik Deutschland während der 1960er und 70er Jahre*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2011.

proti sobě. Takto před námi vyvstanou dějiny, jejichž aktéry jsou kolaboranti, oběti a hrdinové. Jde o značné zjednodušení, avšak takové, které se dá politicky dobře uplatnit. Symbolem tohoto pojetí se po určitou dobu stal Ústav pro studium totalitních režimů, ovšem i z jeho vlastní proveniencie pocházejí práce, které s tímto paradigmatem neoperují.³³ Druhý přístup se snaží o diferencovanější zkoumání a interpretaci minulosti, a věnuje proto více pozornosti společnosti a prožívání všedního dne u jednotlivců i různých společenských skupin. Zkoumá podíl dějinných aktérů na spoluvytváření společenské reality. Nabízí tak rozmanitější a vícehlasé dějiny, v nichž přijde ke slovu více subjektů (lidí). Taková metodologie navazuje na práce historiků Thomase Lindenbergera, Alfa Lüdtkeho či Alexeie Yurchaka, v českém kontextu jsou pak jejími prominentními protagonisty historici Michal Pullmann³⁴, Pavel Kolář³⁵ či Muriel Blaive³⁶. Tuto linii sleduje i tato práce, jejíž záměrem je přispět k výzkumu soudobých dějin z perspektivy „historických aktérů“³⁷, totiž konkrétních osob, jež jsou zapředeny v komplexu vlastních sociálních vazeb. Výchozím bodem mého výzkumu jsou rozhovory, které jsem vedl s pamětníky dle metody „oral history“. Tě se v českém prostředí věnuje primárně Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, jež je co do publikační činnosti týkající se československých dějin velmi produktivní.³⁸

Metodologie a prameny

V práci kombinuji vícero metodologických přístupů, a sice výzkum v archívech církevní a státní proveniencie a výzkum prostřednictvím rozhovoru (Interviewresearch), který jsem prováděl podle metodologických postupů orální historie a kvalitativního výzkumu. Užité metodologie je natolik neoddělitelně odvislá od charakteru použitých pramenů, že je

33 I sami historici označovaní za revizionisty publikují v nakladatelství ÚSTRu. Například srov. Pavel Kolář – Michal Pullmann: *Co byla normalizace?*, Praha: NLN a ÚSTR 2016.

34 Srov. Michal Pullmann: *Konec experimentu*, Praha: Scriptorium 2011.

35 Srov. Pavel Kolář: *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha: NLN a ÚSTR 2019.

36 Srov. Muriel Blaive – Berthold Molden: *Grenzfälle*, Weitra: Bibliothek der Provinz 2009.

37 Jakub Rákosník – Matěj Spurný – Jiří Štaif: *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha: Argo 2018, s. 11.

38 Srov. Miroslav Vaněk – Pavel Urbášek (ed.): *Vítězové? Poražení?*, Praha: Prostor 2005. Srov. Miroslav Vaněk – Pavel Mücke: *Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society*. New York: Oxford University Press 2016.

zapotřebí se na tyto prameny i na metody samotné zaměřit v samostatné podkapitole.

V centru mého bádání stojí rozhovory, které jsem vedl s tehdejšími faráři ČCE. Na každý z těchto rozhovorů jsem se intenzivně připravoval obsáhlým bádáním týkajícím se toho kterého faráře v církevních a státních archivech a dalších zdrojích. Takový adresný výzkum mě vybavil pro přípravu a vedení rozhovoru³⁹ a zároveň mi posloužil jako faktografická základna pro jeho následnou interpretaci i pro sestavení biografického profilu dotyčného faráře. Dokumenty ze sborových archivů spolu s těmi ze synodů ČCE jsou zároveň vhodným podkladem k představení obecných dějin církve a jejího vnitřního života. Daná kombinace pramenů a metod mi umožnila, abych onu dobu prozkoumal jak na základě tehdejších dokumentů, tak z hlediska toho, jak ji ti, kdo ji tehdy utvářeli, reflektují a interpretují v současnosti.

Přípravu každého rozhovoru jsem začal řešerší v archivu personálního oddělení Ústřední církevní kanceláře ČCE, jež spravuje složky dosud žijících farářů. Ty obsahují dokumenty vztahující se k výkonu jejich farářské služby a jejich korespondenci se synodní radou, jakožto i korespondenci, která o nich byla vedena s dalšími církevními či státními orgány, to vše od počátku teologického studia až do konce života. Aby mi bylo umožněno tyto složky studovat, bylo vždy zapotřebí obstarat od dotyčného faráře a synodní rady písemné povolení. Dále jsem bádával v archivech sborů, kde faráři ve vymezeném období sloužili. Studoval jsem přednostně zápisy z výročních sborových shromáždění, neboť ty poskytují statistický a často i obsahový přehled o činnosti sboru. Procházel jsem však i další dokumenty, pokud to stav archivu dovoľoval, a to podle témat, která byla pro pamětníky či daný sbor nějakým způsobem důležitá. Do toho často spadá korespondence s církevními a státními orgány. Většina archivů se nachází přímo na faře daného sboru. V osmdesátých a devadesátých letech dvacátého století je manželský pár archivářů Miloslava a Čestmír Rychetští (farářka a farář ČCE) uspořádal a katalogizoval, za což jim patří nekonečný dík. Od té doby však správa sborových archivů spíše upadá a to, v jakém jsou dnes stavu, záleží nejčastěji na preferencích a časových možnostech místního faráře. Několik sborů svůj archiv předalo příslušnému státnímu oblastnímu archivu, čímž se zhoršila jejich

---

39 Ačkoli v přepisu rozhovorů nelze odkazovat na konkrétní prameny, z nichž vycházím (jde většinou o kombinaci vícera zdrojů), byl pro jejich utváření předcházející archivní výzkum zásadní. Z toho důvodu jsou tyto přímo necitované prameny v seznamu pramenů též uvedeny a označeny hvězdičkou.

dostupnost; výhodou je pak ale jejich uspořádanost. Někteří z farářů, s nimiž jsem mluvil, byli tehdy i členy seniorátních výborů; v těchto případech jsem bádám i v archivu seniorátním, v nichž mě především zajímala jejich korespondence a zápisy z jednání seniorátních výborů.⁴⁰

Dále jsem bádám v Archivu Komenského evangelické bohoslovecké fakulty (KEBF) a v Ústředním církevním archivu ČCE. Velká část archivu KEBF byla ovšem v devadesátých letech zničena. V archivu ČCE jsem se zaměřil na dokumenty ze synodů ČCE z let 1945–1990 (navazující výzkum pak vedl až do současnosti) a též např. na dokumenty teologického poradního odboru synodní rady ČCE. V materiálech synodů mě zajímala především prohlášení synodní rady a jejích poradních odborů, poselství synodů, tematické teologické elaboráty a ve vybraných případech též usnesení synodů a protokoly z jednotlivých jednání. Takto objemný pramenný materiál poskytuje vedle statistických údajů i komplexní vhled do rozličných oblastí církevní činnosti a jejího vnitřního života. Zároveň pomáhá lépe porozumět vztahu mezi církví, státem a společnostmi a jejímu vývoji a proměnám.

Při studiu pramenů, které jsou v předešlém odstavci uvedeny, je však třeba mít na paměti, že jde o materiál, jehož autory byly církevní elity z nejvyšších pater její hierarchie. Perspektivu, z níž věc nazírali ti, kteří reprezentovali patra nacházející se v církevní struktuře níže, zde nabízí zejména prameny ze zmíněných archivů seniorátních a sborových a rozhovory s faráři.

Při svém studijním pobytu v Londýně jsem navštívil archiv Anglikánské církve (Church of England), který se nachází v Lambeth Palace Library. Archiv obsahuje několik svazků referujících o vztazích Anglikánské církve a ČCE, z velké části se týkají teologa Josefa Lukla Hromádky. Tyto dokumenty, byť nejsou v mé práci přímo zohledněny, cenně obohatily mé porozumění zahraničním ekumenickým kontaktům ČCE.

Součástí příprav na každý rozhovor byly i rešerše v Archivu bezpečnostních složek, kde jsou uloženy složky, které si StB o farářích vedla. Ty lze rozdělit do dvou základních kategorií, podle toho, zda osoba, k níž se vztahují, byla Státní bezpečností sledována, či šlo o jejího (být neoficiálního) spolupracovníka. V prvním případě bylo třeba, aby mi příslušný farář poskytl k nahlédnutí do jeho složky svůj písemný souhlas, což se pokaždé stalo. Část svazků však byla – povětšinou na přelomu let 1989–1990 – zničena. Důsledkem toho je, že u zhruba poloviny farářů z jejich

---

40 ČCE je administrativně členěna na okrsky, tzv. senioráty. Ty jsou spravovány seniorátními výbory, které vede senior (farář) a seniorátní kurátor (laik).

svazku zbyl pouze seznam dokumentů, které již ovšem neexistují. Tak se mohlo stát, že jsem se o spolupráci jednoho z farářů s StB dozvěděl teprve až od něho, neboť dokumenty, které ji dokládají, již neexistují.

Při přípravě některých rozhovorů a témat jsem zkoumal též dokumenty někdejšího Sekretariátu pro věci církevní, které jsou uloženy v Národním archivu ČR. Jednou jsem navštívil krajský národní archiv, v němž jsem hledal informace o tamním církevním tajemníkovi. Ve věci údajů týkajících se státu samotného se moje práce převážně opírá o zmíněnou sekundární literaturu, jejímiž autory jsou Morée, Trusina a Cuhra.

Ústředním pramenem této práce tedy jsou rozhovory s pamětníky z řad farářů ČCE. Výzkumný postup se dělil do dvou fází: tou první byla samotná realizace rozhovoru, druhou pak analytické a interpretační vyhodnocení. Zatímco v první fázi jsem postupoval podle metodologie orální historie, u té druhé přišel ke slovu především kvalitativní výzkum, prvořadě za užití metody zakotvené teorie (*grounded theory*).

Skupina těch, s nimiž jsem rozhovory vedl, sestává z deseti duchovních; jedné vikářky a devíti farářů ČCE. Stran genderové vyváženosti se moje skupina vyznačuje do očí bijící nerovnováhou, která však zhruba odráží poměry ve farářské službě tehdejší doby. Že jediná přítomná žena nadto tehdy ani nebyla farářkou, nýbrž pouze vikářkou, tehdejšímu rozdělení profesních rolí také odpovídá; nadto ženy v této funkci zpravidla pracovaly po boku nadřízeného faráře (jako seniorátní vikářky či druhé farářky sboru). Co do svých kompetencí se však od farářů téměř nelišily. Vikářský úřad je v ČCE předstupněm k úřadu farářskému. Vikariát byl zpravidla považován za krátkou přípravnou etapu na farářský úřad, ač v některých případech mohl trvat roky. Vikář totiž dříve na rozdíl ode dneška mohl spravovat svůj vlastní sbor a vysluhovat svátosti, a tak bylo běžné, že jej lidé i oslovovali jako faráře. Z toho důvodu ani já ve své práci ve snaze o její čtivost a plynulost mezi faráři a vikáři nerozlišuji.

Dotyčnou farářskou skupinu označuji za „starší generaci“. Pojem generace však používám jen proto, abych věk svých respondentů nějak ohraničil. Jejich skupinu nepodrobuji žádné analýze z perspektivy teorie generací, jak ji rozpracoval Karl Mannheim.⁴¹ Osm farářů, tedy většina dotazovaných, se narodila v dekadě mezi lety 1925 a 1935. Doplnění jsou dvěma dalšími, z nichž každý se od dané dekády vychyluje na opačnou stranu; první se narodil v roce 1914, druhý v roce 1942. Rozhodující je, že

41 Srov. Karl Mannheim: Das Problem der Generationen, *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie* 7 (1928), s. 157–185.

Studenti na dvoře Husova bohosloveckého semináře V Jirchářích, 50. léta. Čtírad Novák (spodní řada, 7. zleva),
Eva Pílková (tamtéž, 5. zprava), Alfréd Kocáb (2. řada odpoda, 6. zleva), Zdeněk Soušek (tamtéž, 5. zprava).
(OA Michaela Pfanna)

v epoše, kterou se zabývám, byli všichni v činné službě; nejstarší z nich odešel na konci sedmdesátých let do důchodu, dál se však aktivně na životě církve podílel. Faráři, které jsem si vybral, byli všichni již tehdy k výkonu své služby ordinováni; někteří z nich však v dané době (po celou či určitou dobu) nepůsobili jako faráři na sboru. Petr Pokorný byl po celou dobu docentem na teologické fakultě. Ze svého titulu zůstal i nadále farářem pro tzv. povšechný sbor, což ho opravňovalo k tomu, aby vedl bohoslužby v kterémkoli sboru ČCE. Další z nich na vlastním sboru nepůsobili proto, že jim v té době byl odňat státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti.

Mezi vybranými faráři jsou zastoupeni přívrženci vícera proudů a skupin. V církevní hierarchii zastávali rozdílné pozice a jejich pojetí teologie, církevní práce i vztahu církve, státu a společnosti, se od sebe též značně odlišovala. Ze všech těchto důvodů jsem si právě je pro rozhovory vybral. Přesto jsou ve vybrané skupině vůči tehdejšímu rozložení sil poněkud nadproporčně zastoupeni faráři kritičtějších postojů. Je nezbytné mít na paměti, jak malou církví ČCE je. To znamená, že všichni faráři studovali na stejné fakultě pod týmiž profesory, utváření byli stejnou teologickou tradicí a vzájemně se všichni více či méně znali, nebo je dokonce spojovaly příbuzenské vztahy.

Vytvořit reprezentativní vzorek dotazovaných osob nebylo mým úmyslem. Nešlo mi o kvantitativní výzkum, jehož výsledky by si nárokovaly objektivní průkaznost, a nepředpokládal jsem ani, že vytvořím obecně platný obraz tehdejší církve. Usiloval jsem o sondu kvalitativní, pro niž je subjektivní charakter pamětnických výpovědí naopak žádoucí. Relativně malá skupina partnerů v rozhovoru umožňuje jít v analýze do hloubky. Občasná generalizující tvrzení, k nimž se práce přeci jen tu a tam uchyluje, platí buď výlučně pro skupinu respondentů, nebo jsou podložena tím, že jejich výpověď kombinuji s dalším archivním materiálem.

K deseti rozhovorům, které jsem vedl, je třeba přičíst ještě dva: s jedním farářem a jednou vikářkou. Prvně jmenovaný jsem nakonec ve své analýze nemohl zohlednit, neboť respondentův věk byl oproti zbytku výrazně nižší. Tato skutečnost, jak se ukázalo, by zapříčinila inkompatibilitu jeho zážitků se zážitky ostatních. Srovnávat jeho příběh s příběhy těch, kdo jsou podstatně starší, bez možnosti komparace s dalšími faráři jeho věku, by bylo pro interpretaci matoucí. Zmíněná vikářka s rozhovorem souhlasila jen za podmínky, že nebude nahráván a že z něho nebudu citovat. Přesto byl právě tento rozhovor v mnoha ohledech velmi přínosný a bohatý na informace. Výslednou podobu práce ochudilo také to, že jsem nemohl uskutečnit rozhovory se dvěma dalšími vybranými faráři.

První z nich, někdejší synodní senior Pavel Smetana, rozhovor nemohl absolvovat ze zdravotních důvodů. Druhým měl být Pavel Filipi, profesor na Evangelické teologické fakultě. K rozhovoru svolil, avšak právě v týdně, kdy jsem dokončil svou přípravu, profesor Filipi zemřel. V dějinách ČCE hrál důležitou a zároveň kontroverzní roli, proto je zvláště politováníhodné, že nebylo možné jeho svědectví do výzkumu zahrnout. Filipi byl také jedním z těch, kteří mě upozorňovali na již zmíněný deficit mého výzkumu spočívající v tom, že nejsou dostatečně zohledněni laičtí členové církve.⁴² Jak on, tak Pavel Smetana ale svolili, abych nahlédl do jejich složek na personálním oddělení ÚCK.

Rozhovory, které byly za účelem sepsání této práce vedeny, se zároveň staly novým historickým pramenem, který může být využit pro další bádání. Mnohé se z nich ještě dá vytěžit. Jejich příprava a průběh byly koncipovány v duchu metodologie orální historie. Jde o metodu, které bývá opakovaně vytýkáno, že postrádá objektivitu, neboť lidská paměť, na niž se spoléhá, je nedokonalá, chybující a zároveň se stále vyvíjí. Jde však o námitky, které se mýjí svým cílem. Orální historie si je těchto skutečností totiž dobře vědoma a cíleně na nich naopak svoji metodu staví. Tuto námitku ostatně vnesl církevní historik Gerhard Besier už v době, kdy metodu pro svůj obor církevní historici teprve začínali zohledňovat.⁴³ Orální historie však pracuje právě se subjektivní povahou výpovědi pamětníků a s jejich dnešní reflexí minulosti. Výtky je proto oprávněná jen tehdy, pokud uživatelé orální historie zdvihají nárok na plnou objektivitu.

Rozhovory s pamětníky si mezitím v metodologickém instrumentáriu, které mají církevní historici k dispozici, již našly své pevné místo. K užitečným metodám výzkumu soudobých dějin ji dekádu po Besierově příspěvku zařadil církevní historik Martin Greschat.⁴⁴ Rozhovory s pamětníky slouží přesto ve většině prací, které s nimi operují, pouze coby doplněk k archivnímu studiu, z něhož nadále vycházejí především.⁴⁵

42 Srov. Úvod 2.

43 Srov. Gerhard Besier: Psychophysiologie und Oral History als Faktoren der Sozialität – Anmerkungen zur Akkuratase von Erinnerungen, *Kirchliche Zeitgeschichte* 7, č. 4 (1994), s. 102–116.

44 Srov. Martin Greschat: *Kirchliche Zeitgeschichte*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2005.

45 Srov. Katharina Kunter: *Erfüllte Hoffnungen und zerbrochene Träume*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2006; Karoline Rittberger-Klas: *Kirchenpartnerschaften im geteilten Deutschland*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2006; O. Matějka: *Religious Construction of the 20th Century in a „Non-Believing“ Country*; C. von Ruthendorf-Przewoski: *Prager Frühling und die evangelischen Kirchen in der DDR*; P. Morée et al.: *Století evangelických snů na okraji české společnosti*.

Prací, pro něž jsou takovéto rozhovory pramenem *primárním*, je ovšem v oboru soudobých protestantských církevních dějin doposud poskrovnu. To platí jak pro české⁴⁶, tak i pro německé⁴⁷ a anglické⁴⁸ jazykové prostředí. Pozornost si zaslouží vyvážené propojení orální historie a bádání ve sborových archivech v práci Iana Jonese o sborech v Birminghamu.⁴⁹

Rozhovory, které jsem vedl, trvaly různé dlouho (většinou v závislosti na zdravotním stavu a vstřícnosti k rozhovoru toho kterého faráře) a odehrály se během dvou až pěti setkání. Průměrná délka jednoho setkání byla dvě hodiny, což v součtu znamená, že hovor s jedním farářem trval celkem pět až dvanáct hodin. Rozhovory probíhaly u nich doma, v jednom případě jsem faráře navštívil v jeho kanceláři na teologické fakultě. Měly charakter polostrukturovaného hloubkového rozhovoru, který sleduje celý životopis. Některé otázky byly pro všechny totožné, abych mohl následně porovnat odpovědi, další pak byly na základě předešlé přípravy zaměřeny přímo na osobu partnera v rozhovoru. Během rozhovoru bylo farářům ponecháno dostatek prostoru, aby vnášeli vlastní témata. Díky tomu, že rozhovory vycházely z předešlého výzkumu, nebylo nutné se věnovat „tvrdým datům“, tedy „objektivní“ exaktnosti výpovědí, ale rozhovor se mohl zaměřit na obsahové otázky. V centru zájmu stála subjektivita partnera v rozhovoru. Rozhovory byly proto vedeny tak, aby farář popisoval a interpretoval svůj život a činnost, rozmanité zážitky, témata, osoby, vztahy a instituce, které jej utvářely. Důležitá byla jejich dnešní reflexe tehdejších zkušeností a zážitků.

Subjektivita farářů byla též ovlivněna *intersubjektivitou*⁵⁰ situace, v níž rozhovor probíhal, tedy přítomností tazatele či přechodnou přítomností dalších rodinných příslušníků. Ve dvou případech se hovorů zúčastnil i můj školitel Peter Morée.

Vzhledem k současným platným českým zákonům bylo vždy nutné, aby mi daný farář udělil oprávnění ke zpracování jeho osobních dat, která v rozhovoru zazněla. Jejich svolení vyžadovalo i to, že rozhovor

46 Srov. Eliška Hudcová: „*Báječný ročník*“, diplomová práce, FHS UK, Praha 2010; Magdalena Dvořáčková: *Československá církev evangelická v demokratické revoluci 1989*, bakalářská práce, FSV UK, Praha 2014; Michael Pfann: Působení farářů Československé církve evangelické Alfréda Kocába a Jiřího Doležala v letech 1968–1989. Sonda do dějin ČCE, in: M. Doležalová (ed.): *Církev za totality*, s. 72–91.

47 Srov. Hagen Findeis: *Das Licht des Evangeliums und das Zwielicht der Politik*, Frankfurt am Main: Campus 2002.

48 Srov. Wendy Tyndale: *Protestants in Communist East Germany*, Burlington (VT): Ashgate 2010.

49 Ian Jones: *The Local Church and Generational Change in Birmingham, 1945–2000*, Rochester (NY): Boydell Press 2012.

50 Lynn Abrams: *Oral History Theory*, New York: Routledge 2010, s. 54–77.

bude uložen – v digitální i písemné podobě – v mém archivu a v archivu ETF UK, kde je zároveň pro vědecké a vzdělávací účely zpřístupněn širší veřejnosti. Písemně jsem se zavázal, že s nahrávkami a přepisy budu zacházet v souladu s učiněnou dohodou a svým nejlepším vědomím a svědomím. Žádný z farářů nepožadoval anonymizaci rozhovorů a byli si vědomi toho, že budu ve své práci čerpat z rozhovorů s uvedením jejich jména. Odpovědnost za interpretaci a případnou dezinterpretaci jejich rozhovorů v rámci této knihy tedy leží plně na mé straně. Nahrávky a přepisy celých rozhovorů jsou, jak řečeno, dostupné k případnému porovnání.

Rozhovory byly přepsány a po autorizaci jednotlivými faráři uloženy do zmíněných dvou archivů. Faráře jsem poprosil, aby v rámci své autorizace do podoby textu, resp. přepisu rozhovoru zasahovali co možná nejméně a autorizovali je především obsahově. Ve většině případů texty skutečně upravovali jen nepatrně; většinou šlo o upřesnění jmen či časových údajů. Rozhovory jsou přepsány doslovně, se všemi pauzami, citoslovci a nedokončenými větami. To proto, aby specifická mluvené řeči co možná nejvíce pronikla i do písemného záznamu.

Orální historici podrobně propracovali metodologii přípravy, a hlavně pak vedení a archivace rozhovoru.⁵¹ Co se však týče jeho analýzy a interpretace, orální historie nabízí pouze velmi omezeně rozpracovanou koncepci. Většina textů, které s nějakou metodologií analýzy a interpretace přicházejí, postup ukazují na konkrétních případech, které lze zobecnit jen do omezené míry.⁵² Přínosným dílem je v tomto ohledu kniha *Oral History Theory* historičky Lynn Abramsové.⁵³ Kniha se zabývá specifiky tohoto druhu výzkumu a věnuje se zejména tématům subjektivity, intersubjektivity, paměti, narativu atd. Ani ona však komplexní metody analýzy a interpretace rozhovoru nepředkládá. Ty naopak v bohaté míře nabízí kvalitativní výzkum vzešlý ze sociologie a dalších společenskovedních disciplín.

Pro analýzu a interpretaci rozhovorů jsem tedy sáhl k některým postupům metody kvalitativního výzkumu zvané *zakotvená teorie* (*grounded theory*). Nutno ovšem říci, že metoda nebyla užita bezesbytku

---

51 Srov. Miroslav Vaněk – Pavel Mücke: *Třetí strana trojúhelníku*, Praha: FHS UK 2011. Srov. Donald Ritchie: *Doing Oral History*, 3. vyd., Oxford: Oxford University Press 2015.

52 Robert Perks – Alistair Thomson: *The Oral History Reader*, 3. vyd, New York: Routledge / Taylor & Francis Group 2016.

53 L. Abrams: *Oral History Theory*.

a konsekventně; k tomu bych ji musel užívat už od počátku výzkumu, a ne až v analytické a interpretační fázi, která nastává až po zhotovení rozhovorů.

Pro účel mého výzkumu je tato metoda vhodná především ze dvou důvodů. Subjektivní charakter z rozhovorů vzešlých pramenů není při jejím užití na překážku; pro daný analytický přístup je naopak předpokladem. Rozpory a pnutí, které z podstaty subjektivního charakteru pramenů vyplývají, zde nejsou omezením, neboť právě ony jsou cenným materiálem pro interpretaci. Zakotvená teorie spočívá dále v propracované snaze o omezení předporozumění a výkladů, s nimiž se k materiálu přistupuje, či alespoň v jejich jasném pojmenování, a v hledání takové teorie, tedy interpretace, která je vlastní samotnému zkoumanému materiálu.

Smyslem metody je, aby analytický proces i výsledná interpretace – oba kroky jsou označovány oním slovem *teorie* – byly *zakotveny* (*grounded*) v samotném zkoumaném materiálu. Ten je tedy zároveň jejím východiskem i předmětem. Tím se vracím k již zmíněnému deficitu, co se aplikace zakotvené teorie pro tuto práci týče: užitá byla pro interpretaci rozhovorů, nikoli však dalších písemných dokumentů. Ona metoda, která má za svůj základ materiál, jež analyzuje, je tak kombinována s dalšími badatelskými přístupy a tím je ve svém východisku určitou měrou omezena.⁵⁴

Druhým důvodem, proč je tato metoda pro moji práci vhodná, je, že umožňuje komplexní pramenný materiál pomocí aparátu metodických nástrojů a postupů utřídit a zpřehlednit, čímž jej následně lze podrobit analýze a interpretaci. To bylo umožněno skrze vícestupňové kódování, pomocí něhož byl materiál rozhovorů detailně tematicky rozčleněn. Kódy označují nejmenší tematické části materiálu. Kódování pak umožnilo individuální rovinu rozhovorů s jednotlivými pamětníky povznést na obecnější komparativní úroveň. Díky klasifikaci kódů bylo následně možné porovnat jednotlivé tematické kategorie a interpretaci podrobit ne pouze každý rozhovor zvlášť, ale i všechny dohromady. To je zvláště důležité; vedle rozdílů tím vyšly najevo i podobnosti, které by pouhým srovnáváním jednotlivců bývaly zůstaly skryty.⁵⁵

54 Srov. Juliet M. Corbin – Anselm L. Strauss: *Basics of Qualitative Research*, 2. vyd., Thousand Oaks (CA): SAGE 1998.

55 Srov. Kathy Charmaz et al.: *Evolving Grounded Theory and Social Justice Inquiry*, in: *The SAGE Handbook of Interview Research. The Complexity of the Craft*, 2. vyd., ed. Jaber F. Gubrium, Los Angeles: SAGE 2012, s. 408–443.

Postupný proces analýzy otevřel celé množství tematických okruhů. V další analýze jsem se pak omezil jen na část z nich. To jsou ty, kterým jsou věnovány jednotlivé kapitoly a podkapitoly této práce. Kapitoly jsou řazeny jak tematicky, tak chronologicky. Hlavními tematickými okruhy, kterými jsem se v analýze zabíral (a na něž navazují mnohá další témata a podtémata), jsou: vnitřní život církve a sborů, strategie života církve v komunismu, reflexe kontaktů s reprezentanty státních úřadů a nakonec prožitek významných politických zvratů. Těmto tématům jsou věnovány samostatné kapitoly a zároveň jsou tematizovány napříč celou prací. Ohledně kontaktů s reprezentanty státních úřadů rozhovory poskytly tolik materiálu, že by to stačilo na samostatnou disertaci. Proto – vedle průběžného pojednání – pojednávám tuto tematiku v samostatné kapitole jakožto případovou studii na příkladu dvou farářů. Dalším velkým tématem, jemuž ovšem samostatnou kapitolu nevěnuji, ač by si příslušnou pozornost bezesporu zasloužilo, je domácí a mezinárodní ekumena.

To, že se stěžejní otázkou stane téma svobody ČCE, vzešlo z analýzy pramenů, zejména rozhovorů, v její poměrně rané fázi. Otázka svobody byla integrálním tématem rozhovorů a jedním z jejich základních motivů. To ovšem také znamená, že jsem se přímo na ni farářů neptal; protože formulaci této výzkumné otázky přinesla až analýza rozhovorů po jejich ukončení. Jejich další analýza byla pak určena její perspektivou. Nutno znovu zopakovat, že přitom šlo o dnešní reflexi tehdejších zkušeností z perspektivy svobody. Odpověď na ústřední otázku tedy vychází z takové interpretace pojmu svoboda, k níž jsem během analyzování rozhovorů a dalšího archivního materiálu dospěl. Na tomto místě i v dalším textu se zdržuji dalšího zevrubného i průběžného popisu konkrétních metodologických postupů analýzy a interpretace, jak jinak v některých sociologických studiích bývá zvykem.⁵⁶

Subjektivita obou aktérů, mne a mého partnera v rozhovoru, je aspektem, který rozhovor silně utváří. Proto ji oral history i grounded theory považují za svůj výchozí bod. To ale neznamená, že se metoda nepokouší o určitou – byť z podstaty věci ohraničenou – míru objektivní výpovědní hodnoty. Tě je možné dosáhnout právě popsáním metodického postupu a tím, že jsme si nevyhnutelné subjektivity vědomi a přiznáváme ji. Totéž vztahuje autor i sám na sebe. Proto nyní představím svoji pozici.

Vyrostl jsem ve farářské rodině a během výzkumu a sepisování práce jsem se připravoval na výkon farářského povolání. V době, kdy vychází

---

56 Srov. Petr Holpuch: Bezdomovectví jako přístup k životu, *Biograf*, č. 54 (2011) [online], 112 odst.

tato kniha, jsem farářem ČCE v jejím sboru ve Vrchlabí. Během dospívání jsem byl ovlivněn étosem hnutí Nové orientace a moje postoje se samozřejmě dále vyvíjely v průběhu studia a bádání, kde byly vystaveny i dalším vlivům. Důležitou základní součástí mé víry je vědomí aktivní spoluodpovědnosti za společnost a politiku, a solidarita s trpícími a utlačovanými. I jako církevní historik samozřejmě zůstávám nadále teologem a křesťanem. Tyto konstitutivní prvky mé osobnosti se do práce a interpretací, které předkládá, projektují, a proto je třeba je pojmenovat.

Z téhož důvodu je důležité zde objasnit můj vztah k farářům, s nimiž jsem vedl rozhovory. V případě zhruba poloviny z nich byl rozhovor s nimi zároveň naším prvním setkáním. Jeden semestr svého studia na fakultě jsem chodil na přednášky Petra Pokorného a četl jsem jeho knihy. Zbývající čtyři faráře znám od dětství. Alfréd Kocáb je dobrým přítelem obou mých dědečků, taktéž farářů. Jan Keller je přítelem mého otce a často jsme ho i jeho manželku navštěvovali na jeho statku na Zbytově, kde se setkávala evangelická mládež. Teolog Milan Balabán byl bratr mé babičky. Během svého studia jsem se účastnil jeho seminářů, které měly značný význam pro moje teologické směřování. Jan Čapek je můj dědeček. Aby rozhovor s Janem Čapkem a Janem Kellerem nebyl přetížen naší vzájemnou blízkostí, účastnil se jich i Peter Morée (v případě Jana Kellera tomu tak bylo v jednom ze dvou rozhovorů). Tito faráři, s nimiž jsem takto na různé způsoby spřízněn, však sehráli v ČCE natolik

Učitelský sbor KEBF, 50. léta.
(ÚČA)

důležitou roli, že práce by jejich nepřítomností byla ochuzena více než pochopitelným omezením objektivitu mého vědeckého úsudku. Mluvit jen s faráři, které neznám a nejsem s nimi příbuzný, s přihlédnutím ke komornosti ČCE i mému rodovému zakořenění do jejich struktur, jednoduše nebylo možné.

To, jak hluboce jsem sám v ČCE zakořeněn, mělo pro můj výzkum dvousečný význam. Na jednu stranu díky tomu mohu rozumět komplexitě a specifičnosti dané problematiky a usnadnilo mi to přístup do archivů a k farářům, s nimiž jsem vedl rozhovory. Na druhou stranu to omezuje můj odstup od tématu a ovlivňuje to objektivitu mého výzkumu. Poněvadž moje subjektivita hraje v tomto typu výzkumu tak zásadní roli, užívám ve svém výkladu ich-formy.

Jak již bylo uvedeno, práce je členěna chronologicky i tematicky. V prvních čtyřech kapitolách popisují, jak se církev vyvíjela ve vztahu k vývoji politickému. V první kapitole, zasvěcené době pražského jara, ukazují, jak církev a faráři na nově nabytou svobodu zareagovali, jak s ní zacházeli. V této kapitole jsou také popsány některé z důležitých oblastí, v nichž se svoboda církve projevovala. Dále je pak zkoumáno, jak církev a její faráři reagovali, když začala být svoboda opět omezována. Její postupné mizení a to, jaký to mělo dopad na vztahy, popisují v kapitolách následujících, věnujících se vpádu vojsk Varšavské smlouvy na území ČSSR (2. kapitola), postupnému ředění společensko-politického uvolnění pražského jara počínající normalizací (3. kapitola) a konečně plnému nastolení normalizace (4. kapitola). Těmito kapitolami je vykreslena pozice, kterou ČCE ve velké části zkoumaného období zastávala. Následující tři kapitoly (5.–7.) se pak věnují konkrétním tématům; v páté popisují převažující strategie, k nimž se církev a faráři v reakci na omezování svobody uchýlovali a které oscillovaly mezi politickou a společenskou aktivitou církve, jejím odmítnutím a stažením do vlastního prostoru církve. Ukazují, že jak celá církev, tak každý z těch, s nimiž jsem mluvil, se mezi těmito strategiemi různým způsobem pohybovali. Popisují zde i solidaritu církve a jejích členů a krizi církve, k níž vedl nedostatek solidarity. Kapitola šestá je případovou studií, která se zabývá tím, jak jeden farář a jedna vikářka reflektují své kontakty s reprezentanty státních úřadů. Demonstrují zde způsoby, jimiž si v kontaktech s konkrétními „reprezentanty“ státní úřadů vyjednávali manévrovací prostor pro svoji práci a jak jej sami spoluutvářeli či naopak sami omezovali. Vysvětlují také, že těmito „reprezentanty“ nemuseli nezbytně být přímo zaměstnanci státní správy. Sedmá kapitola se věnuje vnitřnímu životu ČCE. V její první části popisují rozličné podoby, které život a práce církve měly. Interpretační

druhá část sedmé kapitoly se pak zabývá otázkou po zdrojích svobody a po charakteru církevního společenství v dané době. Osmou kapitolou se vracím k chronologickému popisu; ten zde začíná posledními lety normalizace, pokračuje přes společensko-politický zvrat roku 1989 a zanechá nás na cestě, na níž se církev a faráři vydali již v demokratickém státě. Následuje závěrečné shrnutí, v němž je – ve světle všeho předcházejícího – shrnuta odpověď na otázku svobody církve. Kapitoly, jejichž předmětem jsou reakce na společensko-politický vývoj (tj. kapitoly 1–4 a kapitola 8), jsou vždy ve svých prvních dvou podkapitolách uvedeny představením společensko-politického a církevního kontextu. V následných centrálních částech těchto kapitol jsou pojednávány události popisovány z perspektivy konkrétních farářů. V příloze knihy jsou uvedeny biografické portréty všech deseti farářů.